

Om jag vore dig så nära

Om upplevelsen av avstånd under emigrationen till Amerika

Av: Alice Hiort af Ornäs

Handledare: Magnus Rodell
Södertörns högskola | Institutionen för historia och samtidsstudier
Kandidatuppsats 15 hp
Idéhistoria | höstterminen 2017

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Innehållsförteckning

Inledning	4
Syfte	5
Begreppsförklaring	6
Rumslighet:	6
Avstånd:	6
Tidigare forskning	7
Om avstånd	7
Om Emigrationen till Amerika	7
Teoretiska utgångspunkter och metod	8
Om rummet.....	8
Om fantasi	9
Om att förhålla sig till yttre omständigheter	10
Källor	10
Om Brev och om svensk-amerikanska tidningar	11
Om dikter	12
Disposition	12
Historisk bakgrund	13
Analys	15
Hemlängtan – Bilder av Sverige	16
Skön vore vilan vid Lilla Lee.....	16
Julen och barndomen	20
Nationalromantik.....	22
Hemmets föremål.....	24
Resan – Atlanten som bild av avstånd	25
”Ja, om man kunde flyga dit upp till Stora Lee” – Om fåglar och avstånd.....	31
Bortlängtan – Bilder av Amerika	32
Det fria landet.....	32
Svälten.....	37
Det förlovade landet.....	38
Sammanfattande diskussion	38
Källförteckning	42

Inledning

It is this continual rush of time, so violent that it appears to be screaming, that deprives our actual lives of so much dignity and meaning, and it is, perhaps more than anything else, the *arrest of time* which has taken place in a completed work of art that gives to certain plays their feeling of depth and significance (Williams, 2009, p. 59).

– *Tennessee Williams, dramatiker*

... Och minnets album visar, var göken satt och gol
I granen med ett stenblock vid roten.
Och här finns än de backar, där liten pojke kröp,
Som nu är sjuttioåttårig vorden,
Och stapplar bortom havet, där indianen stöp
Och blandas väl med dennes stoft i jorden. ... (Harnell, 1963, p. 18)

– *Carl P Ericsson, amerikaemigrant*

Boxholm är en tätort på drygt 3000 invånare belägen i Östergötlands län. När man närmar sig på cykel ser man först den väldiga skylten med Boxholms ost torna upp sig mot himlen. Den ser ut som en 50-talsplansch som har levt kvar i ett tidsvakuum. Man kan nästan se teaterröken som slingrar sig kring varje bokstav som dimma från en parallell verklighet.

Min familj äger en röd stuga mitt ute i en östgötsk kohage. Jag brukar bege mig dit om somrarna och stanna så länge min semester varar. Det händer ibland att jag drabbas av en längtan efter människor och stadens brus och då är Boxholm det närmsta samhälle som finns att tillgå. Där finns ett bibliotek och en pizzeria. På biblioteket rear de ut böcker för 20 kr kassen och på pizzerian visar man de viktigaste fotbollsmatcherna. Därför har jag en alldeles särskild relation till platsen. Jag har googlat den.

Tydligen finns ett Boxholm också i Iowa. Det ska ha grundats av en John B Anderson som också var ortens förste postmästare. En emigrant från Östergötland, Sverige. Det är något med den berättelsen som fastnat i mig. Att ta med sig en geografisk plats att härbärgera sin saknad i. Tvärs över Atlanten. Vi gör så gott vi kan. Och här står jag i min självvalda exil, 25 mil från Stockholm (med två timmars tågresor hem) och drabbas av en saknad som inte är min. Den tillhör de miljoner människor som en gång i tiden gjorde resan över havet. På Wikipedia blev denna saknad nästan nåbar för mig. Men jag vet ändå att det Boxholm som numera bor i John B Andersons begravda ben i den amerikanska myllan finns bara där och har upphört att existera som fysisk realitet. Kanske finns det bara kvar som min egen idé om en hög med ben och deras berättelse. Återigen denna omöjliga ekvation Tid och Rum.

Avstånd kan betyda många saker. Den här undersökningen brottas med två olika typer av avstånd: *rumsligt avstånd* och *avstånd i tiden*. Dessa två aspekter av verkligheten, dessa villkor som ringar in vår tillvaro, är något som vi ständigt lever med men kanske inte alltid tänker på. Kanske just för att vi, som Tennessee Williams påpekar i det inledande citatet ovan, är alltför upptagna med att skapa ett liv i det rumsligt och tidsmässigt bundna rum som vi har fått oss tilldelade. *Vår tid och plats på jorden*.

Syfte

Mitt övergripande syfte är att studera hur *uppfattningen av avstånd och rumslighet såg ut för de människor som emigrerade, funderade på att emigrera eller kände folk som emigrerat till Amerika*.

För att göra mitt syfte mer greppbart kommer jag att ta hjälp av tre frågeställningar:

Hur formulerar sig skribenterna i mitt källmaterial kring frågor som relaterar till rumslighet eller avstånd?

Vad får dessa formuleringar för innebörd i sin tidsbundna kontext?

Vad kan dessa formuleringar berätta när vi studerar dem utifrån nutida forskning om rumslighet?

Jag kommer att fokusera främst på den tidiga emigrationen från 1800-talets mitt fram till 1880-tal, en period då själva överresan till Amerika var osäker och tog relativt lång tid. Det var till en början de stora avstånden som fascinerade mig, de som gör att vi slungas ut i det okända och tvingas se existensens villkor i vitögat och, kanske, omvärdera vår egen syn på livet och världen runt omkring oss. Det är också vid denna tid emigranternas speciella kulturtillhörighet börjar formas av vad de tar med sig hemifrån och vad de upplever under resans gång. Jag kommer dock att göra en del jämförelser med senare perioder för att tydliggöra hur vissa bilder och symboler har utvecklats över tid från den tidigaste emigrationen för att till slut bli etablerade delar av det delade kulturella bild- och symbolspråket kring emigrationen.

Begreppsförklaring

Rumslighet:

Inom det idéhistoriska forskningsfältet rör man sig inom andra rum- och tidsenheter än här och nu. Därför är det relevant att betrakta begreppen tid och rum inte bara som materia och objektiva realiteter utan även som idéer. Inom idéhistoria får subjektet, människan, en viktig roll. Det är hennes världsbild vi vill förstå. Vi studerar alltså ”det inre rummet” i relation till den historiska kontexten och de yttre omständigheterna. Det inre rummet kan också sägas vara en idéhistorikers huvudsakliga redskap såväl som hennes forskningsfält. Idéhistorikern försöker ta sig över avgrunder, minska avstånd. Nå dit det inte går att nå, in i dolda inre rum och svunna fysiska rumsligheter. I den här undersökningen kommer jag att diskutera hur vårt inre formar vår upplevelse av det yttre rummet, vår fysiska omgivning – och vice versa. Jag använder här avsiktligen den nöta liknelsen med ett inre rum för att illustrera hur vi använder rummet och rumsligheten som idé för att begripliggöra vår tillvaro. Rumslighet kan vara en beskrivning av en viss typ av materiella förhållanden i världen omkring oss men det kan också vara liknelse. A room with a view, En boning i sig själv, Ett eget rum, Lebensraum, alla dessa begrepp och liknelser rymmer drömmar, förhoppningar, idéer som säger något om människorna som på olika sätt relaterar till dessa fraser.

Avstånd:

Jag vill undersöka den levda upplevelsen av *avstånd* för människor under 1800-talets mitt och senare hälft. Avstånd kan betraktas som en underkategori till rumslighet och precis som i fallet med rumslighet kan man betrakta avstånd både som ett faktiskt fysiskt eller tidsmässigt förhållande mellan två punkter och som en idé som på olika sätt blir synbar när man studerar människors språk och handlingar. När man studerar emigrationen blir det rimligt att ge avstånd en central roll i undersökningen då avståndet spelade en central roll i emigranternas liv.

Tidigare forskning

Om avstånd

Idéhistorikern Karin Johannisson publicerade år 2001 boken *Nostalgia* (Johannisson, 2014). Ett tema som diskuteras i boken är att det som tidigare kännetecknade nostalgi, avstånd i rummet, idag har omvandlats till avstånd i tid. Begreppen tid och rum är huvudkomponenter i vad som konstituerar avstånd, därför har detta verk haft betydelse för mig i mitt tänkande kring avstånd och *rummets* roll i upplevelsen av avstånd. Dessutom menar jag att våra känslor, smärta, saknad, sorg, nostalgi, utgör en viktig del av vår upplevelse av avstånd. Vårt begreppsliggörande av vår omvärld färgas av våra känslor och det är denna process som formar vår levda upplevelse av världen.

Även *hemlängtan* är ett begrepp nära besläktat med vår upplevelse av avstånd. Ett viktigt verk på temat är Susan J. Matts avhandling *Homesickness: An American History* (Sullivan, 2013). Matt beskriver i sitt verk hur hemlängtan, en känsla som nu förknippas med barnslighet och omogenhet tidigare tillerkändes status som en stark känsla som kunde påverka människors psyke och deras fysiska mående.

Men avstånd handlar inte bara om hemlängtan. Johannisson nämner i sin bok *Nostalgia* också tillståndet ”Bortlängtan”, eller *apodemialgia*. Bortlängtan är ett begrepp som ges ett stort utrymme i min undersökning. Det var inte bara sorg och saknad som kännetecknade emigrantens tillvaro i det nya landet, inte heller var det så att alla reste från Sverige av nödtvång. Amerika var också för många drömmen om ett bättre liv.

Om Emigrationen till Amerika

De har skrivits mängder av verk kring den stora emigrationsvågen till Amerika som pågick från 1800-talets mitt till långt inpå 1900-talet. Några exempel på forskning kring detta är Ronald. H. Bayors *Encountering Ellis Island: how European immigrants entered America* (Bayor, 2014) som beskriver erfarenheterna hos immigranter och anställda på Ellis- och Angel islands mellan år 1892-1924. I en svensk kontext kan nämnas det forskningsprojekt som på 1960-talet startades av Sten Carlson vid namn *Sverige och Amerika efter 1860* som har gett upphov till en mängd studier, bland andra Fred Nilsons avhandling från 1970 *Emigrationen från Stockholm till Nordamerika 1880-1893 : en studie i urban utvandring*

(Nilsson, 1970), Sture Lindmarks avhandling från 1971 *Swedish America, 1914-1932 : studies in ethnicity with emphasis on Illinois and Minnesota* (Lindmark, 1971) och Ann-Sofie Källemarks avhandling från 1972 *Reaktionen mot utvandringen : emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901-1904* (Källemark, 1972). I de svenska studier som jag här har nämnt fokuserar man främst på kvantitativ forskning medan min ambition snarare har varit att försöka förstå de enskilda individernas upplevelser av emigrationen genom att försöka synliggöra det kulturellt betingade symbolspråk som uppstod i och med emigrationen, ett språk som behandlade emigrantens specifika upplevelser.

Teoretiska utgångspunkter och metod

Om rummet

Hur ska vi kunna komma innanför skinnet på människor från förr, gå i deras skor, om vi inte gör ett försök att rekonstruera deras rumslighet, den värld som de upplevde och rörde sig i? I den här undersökningen vill jag vandra i deras fotspår. För mig blev det naturligt att studera mitt material ur ett rumsligt perspektiv. Det var rummet som ledde mig in på detta forskningsäventyr, att jag bokstavligen talat rörde mig i samma marker som betytt så mycket för någon annan i en annan tid och att denna någon plötsligt kom i min väg tack vara min egen relation till dessa platser och min nyfikenhet kring dem.

Magnus Rodell ger i sin artikel "Monumentet på gränsen" en översiktlig genomgång av det rumsliga perspektivets genomslag inom den moderna forskningen, det som ibland kallas för "The spatial turn" (Rodell, 2008, p. 17). Huvudidén kan sammanfattas som att rummet bör betraktas inte bara som en fysisk realitet utan man bör även beakta de innebörder och den mening vi lägger i det. Dessa innebörder är kulturellt, tidsmässigt och materiellt bundna. Han beskriver hur rumslighetsforskningens genomslag skedde under en tid som skakades av stora politiska omvälvningar som på olika sätt kan sägas ha varit rumsligt förankrade. Ett exempel är Sovjetsystemets kollaps som kom att bli så nära förbundet med Berlinmurens fall, murens fall kom att symbolisera omkullvältandet av hela det ideologiska överbygge som Sovjetregimen försökte basera sin legitimitet på. Ett annat exempel som tas upp är Balkankriget, vilket föranledde vissa att hävda att 1900-talet både började och slutade i Sarajevo (Rodell, 2008, p. 18).

Vidare hävdar Rodell att rummet och de rumsliga föreställningar som har funnits kan historiseras, att de har formats av sin tid och dess förutsättningar. Han exemplifierar i ett resonemang om den engelska vurmen för landskapsmåleri i början av 1600-talet genom att redogöra för hur rummet (landskapet) medierades genom målningar och kartor och hur människor utarbetade ”strukturerande strategier för hur rummet ... kunde betraktas” (Rodell, 2008, p. 23). Det är denna typ av strategier som jag vill komma åt i mitt forskningsmaterial.

Just när man studerar emigrationen får rummet en huvudroll tillsammans med de människor som korsade atlanten. Människornas subjektiva upplevelser spiller över på den fysiska omgivningen och sammanblandas med informationen från sinnen. Det gamla hemlandet, saknad, minnen och förhoppningar kopplas ihop med intrycken av det nya landet så att platserna blir som subjekt i sig själva när man studerar dem genom dessa människors ögon, eller åtminstone genom deras kvarlämningar.

Om fantasi

Men det är inte bara individuella erfarenheter som formar vår upplevelse av rummet. Hur målas bilder av det upplevda avståndet och rummet upp? Finns det särskilda bilder och symboler som får stor kulturell genomslagskraft och formar människors upplevelser? Hur fungerar den processen och varför blir just dessa bilder viktiga meningsbärande symboler? I boken *Amerikafantasier : kön, medier och visualitet i svenska reseskildringar från USA 1945-63* (Lagerkvist, 2005) studerar Amanda Lagerkvist just detta. Det finns ett speciellt skäl till att Lagerkvist väljer att tala kalla sin bok för *Amerikafantasier*. Hon skriver inledningsvis att hon vill ge begreppet fantasi ”en filosofisk innebörd där fantasi och inbillningskraft ... generellt betyder kraft eller förmåga att föreställa sig något som inte är sinnligt närvarande” (Lagerkvist, 2005, p. 19). Jag finner den användningen av fantasibegreppet användbar, inte minst när man talar om rumslighetens subjektiva dimensioner, därför kommer även jag använda mig av begreppet med Lagerkvists definition som analysverktyg i min undersökning. Lagerkvist betonar inte minst vad hon kallar för fantasibegreppets dubbla struktur, det vill säga dess nära förbundenhet med ett sinnligt givet material vilket fantasin arbetar med, men även dess obundenhet i och med fantasins makt att omforma detta material bortom det som är sinnligt givet (Lagerkvist, 2005, p. 20). Fantiserandet ska inte förstås enbart som dagdrömmeri, den omvärld som vi upplever och rör oss i blir till i skärningspunkten mellan material och vår fantasi, eller som Lagerkvist formulerar det: ”Att fantisera begreppsliiggörs

som en fysisk upplevelse ... När man fantiserar försätter man hela sig själv i en föreställd situation” (Lagerkvist, 2005, p. 19).

Lagerkvists studie fokuserar på åren mellan 1945-1963, detta till trots finns det många likheter mellan våra undersökningsområden. Många av de bilder av Amerika som kommit att bli starkt inpräntade i svenska medvetanden och som är en del av vår kulturella självförståelse grundlades i och med den stora emigrantvågen från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal.

Om att förhålla sig till yttre omständigheter

Filosofen Jonna Bornemark talar i sitt sommarprogram i P1 2017 (Bornemark, 2017) om ”paktivitet”, ett begrepp hon själv myntat för att beskriva den process där vi aktivt förhåller oss till yttre omständigheter som vi inte förmår påverka. Paktivitet, menar Bornemark, kan exempelvis uppstå i mötet med andra människor eller under en förlossning. Jag tänker att paktivitet också uppstår när man av olika orsaker tvingas eller väljer att emigrera. Man blir då helt beroende av yttre omständigheter, människor man möter, väderlek, skador man ådrar sig, allt kan vara skillnaden mellan att lyckas eller misslyckas i det nya landet. Paktiviteten, hur människor har valt att förhålla sig till detta är det som jag kommer att studera. Det är i det rum där omständigheter och mänsklig aktivitet möts som kulturella uttryck, bilder och symboler, formas.

Jag kommer att studera mitt källmaterial (brev, dikter m.m.) med ett rumsligt perspektiv som har formats av de olika teorier jag har redogjort för ovan. Mitt mål är att försöka identifiera existentiella teman som framkommer och analysera hur dessa teman relaterar till rummet och tar sig materiella uttryck.

Källor

Mitt källmaterial kommer huvudsakligen bestå av brev skrivna till och av emigranter och av insända dikter från emigranter hämtade från den svensk-amerikanska tidskriften *Svenska Amerikanaren*. Anledningen till att jag har fokuserat på just dikter är att jag letar efter skribenternas subjektiva upplevelser (av rumslighet) och att poesi ger stort utrymme för subjektivitet och existentiella upplevelser till skillnad från exempelvis en regelrätt nyhetsrapportering.

Jag har valt att använda mig av tryckta böcker med samlade brev från emigranter. Fördelen med detta material är att det är lättare att läsa än handskrivna brev. Det innebär förstås att breven kan ha transkriberats fel, handskrivna brev kan vara svårtydda och att läsa böcker med tryckta kopior av brev innebär att överlåta en del av tolkningsarbetet till brevsamlingarnas redaktörer. I denna uppsats har det dock varit nödvändigt.

I boken *Dalsländska emigrantbrev* står det explicit i inledningen att breven ibland har redigerats något. Det är svårt att veta i vilken utsträckning detta har skett. Idealen för hur mycket man bör redigera kan ha sett olika ut vid olika tidpunkter. I *Dalsländska emigrantbrev* nämner man att de tidiga emigranterna tillhörde de första generationerna i den obligatoriska skolan vilket får mig att fundera över om redaktörerna ville att breven skulle vara korrekt skrivna? Såg man kanske till att de blev det? I Carl P. Ericssons fall (vilket jag har använt mig av i ganska stor utsträckning) skriver redaktörerna i en kort biografi innan själva korrespondensen att han ska ha varit mycket begåvad med en far som läste mycket och man kan även se på den stora mängd dikter han skriver att han behärskar det svenska skriftspråket mycket väl och därför är det kanske inte orimligt att hoppas att hans brev inte har blivit utsatta för ett alltför omfattande redigeringsarbete. Redaktörerna skriver också att det är deras ambition att återge breven i ett så oförvanskat skick som möjligt.

Om Brev och om svensk-amerikanska tidningar

Som historikern Christina Douglas skriver (i hennes fall angående kärleksbrev) i sin avhandling *Kärlek per korrespondens* är brev ofta själva arenan där (kärleks)relationer utspelar sig (Douglas, 2011, p. 33), i min studie kan breven ses som den plats där de gamla relationerna man lämnat kvar i hemlandet nu får utspela sig. Brev kan också vara förteckningar, kontrakt m.m. som kan ge en inblick i de praktiska omständigheterna kring emigrationen.

Emigrantbrev måste förhålla sig till avstånd (även när det inte nämns explicit), det ligger i deras natur. I brevens natur och i omständigheternas. Douglas citerar i sin bok Liz Stanley som menar att brev stör de binära distinktionerna mellan exempelvis *här och där, nu och då* (Douglas, 2011, p. 38). Brev är också ett roligt medium att använda i denna uppsats då det är ett medium vars storhetstid är förbi. Liksom de långa avståndens och farliga

transportvägarnas tid är ”över” i och med flyg och bilar etc. har också breven konkurrerats ut av snabbare kommunikationer. Det tidsmässiga avståndet som hör brevmediet till (det måste också tillryggalägga de sträckor som skiljer korrespondenterna åt) har idag helt försvunnit.

Att nå den existentiella upplevelsen av avstånd är svårare än att utläsa hur folk *förhåller sig* till avstånd. En intressant fråga som Douglas diskuterar (Douglas, 2011, p. 40) är huruvida brev bör läsas som sanningen om brevskrivarens tankar, känslor och upplevelser eller som en konsekvens av den kontext de tillkommit i, rådande diskursiva konventioner etc. Douglas diskussion mynnar ut i att brev bör läsas som både sanning och konsekvens och jag tenderar att hålla med. Det är alltså viktigt att komma ihåg att brev förmedlar en medierad sanning som måste tolkas i sin kontext med hänsyn till brevskrivandets konventioner och tiden de tillkommit i, såväl som de rent personliga omständigheterna kring korrespondensen.

Om dikter

Ett problem med de dikter jag har studerat är att det inte går att veta när de har tillkommit. Det går därför inte att vara säker på vilken tid de representerar. Det jag kan veta i de fall där dikterna kommer från brev är när själva breven skickats och att skribenten just då tycker att de känns relevanta att dela med sig av. I breven kommenteras också dikterna och i böckerna med brevsamlingar framgår det ofta när skribenten emigrerade. När det gäller tidningarnas insända dikter kan man däremot inte vara säker på när skribenterna emigrerade. Det man kan veta om tidningsdikterna är att tidningens redaktion (som troligtvis har en viss kännedom om sin läsekrets och deras behov och smak) har ansett att dikterna var relevanta att publicera i den tid då de publicerades. Hur dikterna har skapats och hur lång tid det tog är vetenskap som i många fall säkerligen har gått förlorade sen länge.

Disposition

Här nedan följer först en översiktlig historisk bakgrund som syftar till att ge läsaren en skiss av den tid i vilken emigrationen växte fram. Sedan följer en analysdel som är uppdelad i tre huvudkapitel: ”Hemlängtan – Bilder av Sverige”, ”Resan – Atlanten som bild av avstånd” och ”Bortlängtan – Bilder av Amerika”. Dessa tre kapitel har också försetts med ett flertal underrubriker som behandlar olika teman som återfinns i källmaterialet. Uppsatsen avslutas

av en diskussionsdel som innehåller en kortfattad sammanfattning av de mest centrala resultaten av analysen.

Historisk bakgrund

Under 1800-talets andra hälft och 1900-talets första decennier hände något som kom att påverka det svenska samhället och världen utanför Sveriges gränser på ett sätt som än idag är tydligt kännbart för många. Cirka en och en halv miljon människor valde att lämna Sverige bakom sig och flytta till ett nytt land. I de allra flesta fall var slutdestinationen för dessa människor Nordamerika. Det finns flera olika sätt att beskriva detta fenomen, flera orsaker till varför det blev som det blev. Det här är en skiss som ämnar visa på några de viktigaste konturerna i detta historiska skeende.

Vi kan börja vid slutet av 1400-talet med upptäckten av ”den nya världen”, Amerika. En i Europa tidigare okänd landmassa som nu tack vare européernas för sin tid mycket utvecklade teknik, och inte minst deras effektiva vapen, underställdes en europeisk överhöghet. Denna kontinent blev snabbt en projektyta för europeiska drömmar om en annan typ av samhälle. Man drömde om ett paradys på jorden och, lite längre fram i tiden, vid slutet av 1700-talet, började drömmarna att handla allt mer om ett modernt, fritt och liberalt samhälle (Ambjörnsson, 2011).

Ett flertal forskningsresor till Amerika genomfördes under 1700-talet och det tidiga 1800-talet och dessa kom att bidra till att sprida en lockande fantasi om ett avlägset paradys. 1791 reste Francois-René Chateaubriand till Amerika och han kom att nedteckna en reseskildring som kom ut år 1827 och blev stilbildande. Världshistoriens mest berömda Amerikaskildring, *De la démocratie en Amérique* av Alexis de Tocqueville från 1835-40¹, skrevs i forskningssyfte och det var inte ovanligt vid denna tid. Exempelvis gjorde även den svenske Linnélärjungen Pehr Kalm en forskningsresa till Amerika 1747-51. En annan grupp som reste på expeditioner till Amerika var de sociala och ekonomiska reformatörer och dignitärer som verkade under 1800-talet. Ytterligare en svenska som kan nämnas i sammanhanget är Fredrika Bremer som anträdde sin Amerikaresa 1849 och sedan gav ut en inflytelserik skildring av Amerika. (Lagerkvist, 2005, pp. s. 58-59)

¹ Utkom på svenska 1839-46.

Från början av 1700-talet kom den landmassa som numera är USA att till stor del koloniserades, eller på annat sätt erövrades och underställas den brittiska statsmakten. År 1776 bröt sig 13 brittiska kolonier loss från sin brittiska metropol och förklarade sig självständiga. Detta innebar att Amerikas förenta stater var födda. Den redan tidigare nämnda bilden av Amerika som "det Nya Landet" kom i och med detta att växa sig än starkare. Amerikas förenta stater genomsyrades, till skillnad från det gamla Europa med sina hierarkier och sitt ståndssamhälle, av ett liberalt frihetsideal som grundade sig i en idé om att var man var sin egen lyckas smed och att meriter snarare än börd var det som skulle avgöra en mans position i samhället. Detta var den bild av förenta staterna som spreds över Europa efter frihetskriget (Ambjörnsson, 2011).

Men Amerika sågs inte bara som platsen att förlägga sina fantasier om en bättre värld i, utan också platsen för att förverkliga sina utopiska drömmar (Ambjörnsson, 2011, p. 66). Många var de som valde att under 1800-talet lämna sina gamla liv bakom sig och emigrera till Amerika. Här fanns en ny nation med vidsträckta landområden som tidigare hade brukats av en ursprungsbefolkning som nu alltmer kom att trängas undan av de europeiska erövrarna och det fanns ett behov av nybyggare som kunde bruka den erövrade jorden. År 1862 stiftades den så kallade Homesteadlagen som fastslog att alla amerikanska medborgare som uppnått myndig ålder eller var familjeförsörjare kunde få sig tilldelat ett landområde på upp till 160 acres mot att de förpliktigade sig att bruka denna mark i fem år. Efter denna period kunde man få äganderätt till marken (Nationalencyklopedin, 2017c). För många människor runt om i Europa som kunde tänka sig att lämna sina gamla liv bakom sig i jakt på en bättre tillvaro i ett nytt land blev det möjligheten att starta ett nytt liv.

En annan sak som lockade många av de tidigaste emigranterna var den religionsfrihet som rådde i Amerika. Många av de tidiga svenska amerikaemigranterna tillhörde frikyrkliga församlingar som inte tilläts verka i Sverige. I Norge var man något tidigare än i Sverige med att börja utvandra till Amerika, redan 1825 började olika grupper korsa Atlanten och den norska emigrationen tog fart på allvar på 1830-talet (Friman, 2006, pp. 9-11). Flera brev från norska emigranter kom att publiceras i svensk dagspress under 1850-talet. Även en del svenska pionjärer som tidigt gjort resan över Atlanten fick sina brev publicerade, bland dessa kan nämnas Gustaf Unonius, som själv kallar sig för den första svenska emigranten då han, efter beslutet om en svensk lagändring som innebar rätten till fri utvandring (Friman, 2006, p.

9), var bland de första svenskarna som bosatte sig i Amerika. En annan grupp av tidiga svenska utvandrare var familjen Friman vilka sökte sig till Amerika av liberal övertygelse och blev mycket fästa vid sitt nya hemland. Dessa två exempel på emigranter visar på två av de främsta motiven bakom emigrationen. I bägge fallen fick de sina brev publicerade i Aftonbladet och i bägge korrespondenser målas en mycket positiv bild av Amerika upp och det svenska folket uppmanas att följa i pionjärernas fotspår snarast möjligt.

I Sverige fanns det även andra faktorer som bidrog till att människor bestämde sig för att emigrera. År 1840 stiftades, som tidigare nämnt, en lag i Sverige om utvandringsfrihet. Det blev då tillåtet att fritt utvandra till utlandet utan att lämna någon borgen. Under slutet 1860-talet rådde dessutom missväxt och hungersnöd i Sverige, framförallt i Norrland. Människor livnärde sig på barkbröd och lavar. Insamlingar gjordes i Sverige och i länder utanför Sverige, däribland USA, för att hjälpa de nödställda men transporterna var svåra och nödhjälpen kom inte alla till del, torpare och icke-arbetande blev ofta utan. Detta fick många svenskar att teckna ett utvandrarkontrakt och lämna Sverige bakom sig (Häger, Torell, & Villius, 1978).

Bland de länder där en stor del av befolkningen emigrerade till Amerika under 1800-1900-talen hade Sverige den tredje högsta emigrationsfrekvensen i världen efter Irland och Norge (Lagerkvist, 2005, p. 13).

Analys

Jag har valt att dela upp min undersökning i tre olika delar, ”Bilder av Sverige”, ”Bilder av Amerika” och ”Resan”. Detta beror på att den känslöfond mot vilken man formar sina rumsligheter varierar beroende på om man redan har lämnat Sverige och längtar tillbaka eller om man drömmer om att resa, men också vad man har för erfarenheter med sig i bagaget och vad man upplever efter ankomsten till Amerika. Även själva resan har fått en egen kategori. Överresan till Amerika var inte sällan en omvälvande upplevelse som lämnade djupa spår hos många emigranter.

Vissa delar av mitt källmaterial är hämtade ur brevkorrespondenser, i dessa fall har det varit möjligt för mig att ta reda på vissa bakgrundsfakta kring de personer som skrev breven. När så är fallet kommer jag därför att redogöra kortfattat för vem brevförfattaren var och hur omständigheterna kring korrespondensen såg ut. De citat som är hämtade ur dikter insända till

Den Svenska Amerikanaren eller ur emigrantvisor kommer jag att presentera utan bakgrundsfakta kring författarna då det sällan angivits i samband med publikationen av dessa texter. Huvudsyftet med denna uppsats är att identifiera rumsliga symboler för avstånd kopplade till emigrationen vilket innebär att individerna bakom dessa formuleringar ibland blir mindre viktiga, de personer vi ändå kommer att lära känna i den här undersökningen är exempel på emigranter som har verkat i en meningsskapande kulturell tradition men det är traditionen i sig som är själva undersökningsobjektet.

Hemlängtan – Bilder av Sverige

Den här delen av undersökningen kommer att behandla emigranternas relation till Sverige och vad Sverige kom att bli för de människor som av olika skäl valde att leva alltifrån några år till resten av sina liv i Amerika.

Skön vore vilan vid Lilla Lee

I boken *Dalsländska emigrantbrev* hittar jag Carl P. Ericssons² bevarade brev till en för honom tidigare okänd, avlägsen släkting i Sverige. Brevet är skrivna runt 1930-talet och Ericsson är vid det här laget en gammal man som redan har tillbringat större delen av sitt liv utanför Sverige. Ericsson emigrerade först till Norge vid 16-års ålder och gjorde sig där en karriär som gravör. Några år senare, år 1878 valde han och hans norska hustru att emigrera till Amerika. I boken finns även en kort biografi över Ericssons liv och hans karaktär så som redaktörerna tolkat den utifrån sina efterforskningar. Där nämner de att hans ”tankars och längtans hemort har alltid varit den dalsländska skogsbygd, som sett honom födas” (Harnell, 1963, pp. 16-18). Ericsson lider alltså av hemlängtan, vilket också blir tydligt i den återgivna korrespondensen. Det som gör Ericsson extra intressant att studera är att hans brev innehåller ett flertal dikter, eller utdrag ur dikter som han skrivit under sin tid i Amerika, och också många reflektioner över barndomen och tillvaron så som den ter sig för honom på ålderns höst. Det är ett utdrag ur Ericssons dikt *Minnen från Stora och Lilla Lee* som vi har tagit del av i det andra av de två inledande citaten till denna uppsats.

²Fotnot: Namnet stavas på lite olika sätt i olika brev och av redaktörerna (ibland stavas Ericsson med C, ibland med K, ibland heter han Peter, ibland Petter) antagligen p.g.a. att namnet i vissa sammanhang har amerikaniserats. Jag har helt enkelt valt att genomgående kalla honom Carl P. Ericsson för enkelhets skull.

Ericsson verkar ha tagit hjälp av sitt svenska kulturarv i arbetet med att försöka sätta ord på de känslor av avstånd och saknad som emigrationen, och kanske också hans tilltagande ålder, har väckt hos honom. I två brev, ett från 24/6 1931 (Harnell, 1963, p. 23) och ett från 14/3 1932 (Harnell, 1963, p. 24) citerar Carl P. Ericsson (nästintill exakt likadant i bägge breven) den svenske diktaren Runebergs rader: ”Här är jag nu tillbaka – Himmel, der står fjellet, som förr min vagga bar. Der ser jag sundet, fjärden, lunderna och fjället, min verld i forna dar”.

Ericssons egen diktning har ett starkt släktskap med dessa rader och Ericsson ska enligt vad som står i introduktionstexten till hans korrespondens ha uppskattat Runeberg mycket. Är det här extra viktiga rader för Ericsson? Han citerar dem två gånger. Kanske är det rader som han själv tycker beskriver den längtan och den dröm om att återvända som han bär på. Ericsson skriver i en passage: ”Jag är en gammal ulf nu men jag skulle icke frukta för att plöja Atlanten ännu en gång för att kunna som Runeberg säga...” (Harnell, 1963, p. 23). Min tolkning av detta är att Ericsson hämtar inspiration från det han har i bagaget och försöker använda det till att ringa in och sätta ord (och bilder) på det nya han upplever. Allt i Amerika upplevs och blir till i emigrantens medvetande i *förhållande till Sverige*. När jag har studerat mina källor har det blivit allt tydligare för mig att de tidiga emigranterna till en början använder sig av gamla symboler och kulturella bilder och ett gammalt formspråk för att försöka beskriva sina nya erfarenheter av att emigrera, Ericsson visar i citatet ovan själv varifrån han har hämtat inspirationen till sin diktning.

Jag har, förutom att studera *Dalslänska emigrantbrev* också gått igenom den svensk-amerikanska tidskriften *Den Svenska Amerikanaren* mellan år 1866-1868 och då främst letat efter dikter som på något vis knyter an till mitt ämne. Många av dikterna som publicerades handlar just om Sverige. Här nedan ser vi ett exempel på en sådan dikt ur *Svenska Amerikanaren*, insänd av Ax. L. år 1866:

Sverige.

...Ofta i hans drömmar då,
Dina stolta klippor stå
Blickande mot honom gladt
I den norrskenslysta natt !
Dina skogar med sitt skygt
Vinka honom till hans bygd ;
Skön din himmel, ren och mild,
Står i drömmen bild !

Hänryckt då hans hjerta slår,
När han åter skåda får
Lunden der han fordom sprang,
Lyssnande till bäckens klang ;

Och den skogomhöljda dal
Med dess stämmor tusental,
Minnen från hans barndomsda'r,
I stån ännu kvar !... (Ax. L., 1866)

Denna del av dikten ”Sverige.” påminner om Carl P Ericssons beskrivningar av barndomens kullar och stenar, som vi kan läsa i ett av uppsatsens inledningscitat. Barnajaget kopplas starkt ihop med hemmet och landskapet där man är uppväxt, både i Carl P. Ericssons diktning och i dikten ovan av Ax. L. Karin Johannison nämner i en passage i *Nostalgia* hur Carl von Linné, som ju som känt arbetat mycket med att kategorisera saker och ting och skapa system, bland annat ägnat sig åt att försöka kategorisera nostalgi eller hemsjuka. Han gör många försök genom åren men Johannisson tar särskilt upp det allra sista försöket där han redan har rört sig långt bort från vetenskapens systematik. Denna sista definition beskriver Johannisson som ”Funnen på en lös anteckningslapp och skriven med darrande gammelmanshand, koncentrerad till en innersta barndomsplats: ’NOSTALGIA – Stenbrohult’ (Johannisson, 2014, pp. 11-12).

En stor del av den kulturella produktionen av emigranter rör också barndomen, som inte sällan kopplas ihop med hembygden. Det är inte ovanligt att man stöter på emigrantvisor som handlar om den förlorade barndomen och hembygden, ett exempel är vistiteln ”Jag var född i västra Torsås” (”From Sweden to America [Ljudupptagning] : Swedish emigrant songs=Amerikavisor,” 1996). I denna titel kopplas barndomen tydligt ihop med hemmet på samma sätt som hos Carl von Linné i Johannissons exempel och även på samma sätt som hos Ax. L. som skriver om ”Lunden der han fordom sprang” och som hos Ericsson som skriver om ”de backar, där liten pojke kröp”.

Denna koppling mellan barndomen och hemmet verkar ha vunnit gehör hos många människor och har kommit att inkorporeras i emigranternas symbolspråk. Den återkommer ofta, inte minst hos Ericsson, och enligt hans egen utsaga är det många som relaterar till dessa bilder. Ericsson skriver i ett av sina brev: ”Som bekant så har jag skrivit några kväden ... Rimmen är i många fall banala; ty lärdomen som man sjelv inhämtat blir fragmentarisk; men jag har ändå en massa brev från män och kvinnor ifrån Stilla havet till Atlanten, som tackar mig och lovordat mina kväden, även redaktörerna vid Svenska Amerikanen har berömt mina kväden...” (Harnell, 1963, pp. 28-29) Här kan vi alltså se hur människor gemensamt delar dessa erfarenheter och hur det byggs upp en bild- och erfarenhetsbank, ett nytt gemensamt symbolspråk. Vi kan också se att detta symbolspråk hela tiden förhåller sig till avstånd i tid

och rum och att både det rumsliga och det tidsmässiga avståndet kopplas till en fysisk plats – barndomshemmet.

Karin Johannisson menar att nostalgin, en känsla som ju ligger nära hemlängtan, allt mer har kommit att beteckna en längtan till ett *då* istället för det som var ordets ursprungliga innebörd, en längtan efter en *plats*. Detta menar Johannisson till stor del beror på Immanuel Kant och dennes nytolkning av nostalgibegreppet. Kant tänkte sig inte att nostalgi var något som gick över om man återvände till sitt barndomshem eftersom barndomen ändå var oåterkalleligt förlorad. Johannisson skriver:

För romantikerna är nostalgin därmed ett existentiellt, melankoliskt färgat grundtillstånd som handlar om alltings förgänglighet, den ständigt pågående förlusten. Det innebär ett avgörande steg i nostalgins historia. Den konkreta och erövringsbara rumsdimensionen byter plats med den abstrakta och oåterkalleliga tidsdimensionen (Johannisson, 2014, pp. 13-15)

Det är någonstans mitt emellan dessa två former av nostalgi som emigranternas symbolspråk växer fram, deras världsbild så som den framträder i källmaterialet kretsar kring något som är en blandning av dessa två former av avstånd. Längtan blir för emigranten en komplicerad (och kanske därför extra smärtsam och svårbearbetad) känsla. Johannisson kopplar detta nya sätt att se på längtan till den framväxande synen på historien som en linjär process snarare än en cyklisk³. Detta är en intressant poäng även i fallet med amerikaemigrationen, i och med att historien ges en riktning blir det möjligt att börja drömma om framsteg och en ljusare framtid. Upptäckten av Amerika var för européerna upptäckten av en ny värld och Amerika kom därför av många att betraktas som framtidens land medan det gamla Europa kom att förknippas med en förlegad världsordning. Då man i Europa inte hade någon kunskap om tidigare amerikansk historia blev kontinenten i den europeiska föreställningsvärlden som en tom målarduk där man kunde måla upp sina utopiska framtidsdrömmar. Detta innebär att resan över Atlanten på sätt och vis blev både en rumslig och en tidsmässig resa samtidigt⁴.

³ Denna historiesyn har diskuterats av bland andra historikern Reinhart Koselleck i *Historia Magistrae Vitae: Om föreställningens gradvisa upplösning under den nya tiden*.

⁴ För fördjupning: se t.ex. Ambjörnsson, Ronny; *Öst och Väst*, framförallt kapitlet *Den Gamla och den Nya världen*.

Julen och barndomen

Julen verkar också ha en stark koppling till barndomen och hemlandet för emigranterna. Julen nämns vid flera tillfällen och av flera olika personer i källmaterialet vilket kom som något av en överraskning. Carl P Ericsson skriver i flera dikter om julen, exempelvis i dessa rader ”...var vi än vistas, då julen för handen är vorden, vi glädjas vid tanken på barndomens julfröjd igen.” (Harnell, 1963, p. 19).

Julen har under flera sekel varit en av de viktigaste högtiderna i Sverige. På julen fick man äta sig mätt, även bönder (förutsatt att det inte var svält), något man inte alltid kunde ta för givet annars. Julen innebar ett avbrott för de fattiga bönderna från det monotona, hårt arbetande vardagslivet. I boken *The comfort of things* (Miller, 2009) ger antropologen Daniel Miller många exempel på hur julen spelar mycket stor roll i familjers liv än i vår tid⁵, hur den genomsyras traditioner och gemenskap. Julen är en materiell högtid på många sätt, inte bara julen av idag med all julklappshets utan även tidigare julfiranden med fest och mat i överflöd. Men julen är också en andlig högtid, under 1800-talet en kristen, religiös högtid men även innan kristendomen kom till Sverige var julen en högtid då människor trodde sig kunna komma i kontakt med avlidna släktingar. Än idag är julen en viktig tid för familjegemenskap, ingen vill sitta ensam på julafton. Även i icke-kristna familjer händer idag det att man firar jul, detta tyder på att julen fyller en viktig gemenskapsfrämjande funktion som sträcker sig bortom den kristna religiösa kontexten. Man kan säga att det materiella och det andliga samspelar under julen, tingen är fyllda av en symbolik. Inte minst är julen en barnens högtid. En tid av förväntan. De allra flesta skulle nog säga att barndomens jular omgärdas av ett särskilt skimmer i minnet, ett skimmer som vi i vuxen ålder inte kan förstå vad det kom ifrån. Kanske är det därför julen blir en tid för hemlängtan och barndomsminnen för så många emigranter, och kanske är det också därför som julen i källmaterialet blir en så stark symbol för en förlorad familjegemenskap och en förlorad barndom vilka situeras i ett förlorat hemland.

Här nedan återges ett utdrag ur en dikt hämtad från Svenske Amerikanaren, författad av den kände svenske diktaren Esaias Tegner:

⁵ T.ex. i kapitlet *Full* och kapitlet *A porous vessel*.

Vintern.

...Jag vill med, jag vill se om er,
Drifvor här på sydlig jord !
Jag vill dricka luft, som kommer
Flygande ifrån min Nord.
Glada barndomsminnen stiga
Rundtomkring ur fjerran blå,
Vinterliga,
Friska, pelsbeklädda små.

O välkomne ! Är det icke
Här som der derhemma var !
Jorden snöklädd hvart vi blicke,
Lifvet muntert, himlen klar ?
Skön är dagen som vid fjällen,
Då jag lekte vid er hand.
Månskensqvällen
Hög som i J e r n b ä r a r l a n d. ... (Tegnér, 1866)

Här ser vi också ett exempel på hur vintern kopplas samman med ”Glada barndomsminnen”. Detta är alltså en dikt av Esaias Tegner från år 1820 vars ursprungliga titel är *Vintern i Skåne*. Den sydliga jorden som omnämns är alltså Skåne i denna dikt och Tegner skriver också om den luft som kommer ”flygande ifrån min Nord”. Järnbärrarland är dessutom en gammal beteckning på Dalarna. På så sätt blir hela Sverige närvarande i dikten, det är bilden av den ideala svenska vintern som målas upp. Man kan fråga sig vad denna dikt av en känd svensk diktare har att göra i *Svenska Amerikanaren*, vad kan den ha haft för betydelse för emigranterna? Var den här dikten kanske en del av den bild av julen som fanns i Sverige vid denna tid, deras Kalle Anka? Något som förmedlar essensen av julens idé vid en viss tidpunkt?

Carl P Ericsson skrev som tidigare nämnt även han dikter om julen, bland andra denna dikt med titeln *En juldröm* där det återigen blir väldigt tydligt hur barnet, barndomshemmet och julen kopplas samman:

Det var mitt barndomshem jag fann,
Då drömmen sina trådar spann.
Här bodde far och mor.
Min fader läste ängels ord:
”I höjden ära, frid på jord”
Och högt från jordens floder
Flög änglaskaran upp igen –
Jag vaknade – och allt för hän,
Men pojken är försvunnen
Och gubben återfunnen. (Harnell, 1963, p. 18)

Här nedan kan vi läsa en dikt av Ericsson vid namn *Jul för sista gång*. Titeln antyder att Ericsson i och med att han bröt upp från sin familj och emigrerade också ansåg sig ha firat jul för sista gång, den riktiga julen var för Ericsson barndomens julfirande i Dalsland.

Min sista jul hos far och mor
Den står i minnet kvar.
Var ödets vind än med mig for,
Det minnet dock inom mig bor
Och lyser som en stjärna klar
Ur många glömda dar. (Harnell, 1963, p. 19)

Nationalromantik

Under 1800-talet svepte en våg av nationalism över Europa och inte minst över Sverige. 1800-talets nationalism var tätt sammanlänkad med tidens romantiska strömningar som i Sverige företrädde av bland andra Geijer och Atterbom. Det blev nu viktigt att inom litteraturen förmedla inte bara nyttiga lärdomar utan också känslor och för att lyckas med detta använde man ett rikt bildspråk fullt med symboler. Med romantiken följde också ett ökat intresse för den nationella historien, folkliga traditioner omfamnades och tidigare historiska epoker omgavs med ett exotiskt skimmer (Nationalencyklopedin, 2017d). Allt detta kan vi se spår av i nedanstående dikt insänd till den Svenska Amerikanaren år 1866:

Till fädernäslandet
Fädernesland!
Härliga land!
Sverige, du krona bland riken i Norden,
Sverige, du fagraste drottning på jorden,
Moder så kär!
Tro jag dig svär!
Din uti livet och döden jag är. (Särherberg, 1866)

Den här typen av nationalromantiska dikter var alltså på modet vid mitten av 1800-talet och de speglar kanske snarare en svensk litteraturtradition än en egen typ av diktning utvecklad av emigranter med egna symboler och en egen form. I mitt källmaterial förekommer också två stora svenska diktare som båda var en del av sin tids kanon, Esaias Tegner vars vinterdikt publicerades i *Svenska Amerikanaren* i juletid och Johan Ludvig Runeberg som var en stor inspiration till Carl P. Ericsson. Kanske var också detta till en början allt man hade att ta till för att försöka visa vad man kände för hemlandet, de gamla dikter som man redan kände till och tyckte om och de gamla formerna och det gamla bildspråket som man använde sig av bäst man kunde i ett försök att sätta ord på sina nya omvälvande upplevelser. Men den

ovanstående dikten rymmer inte emigrantens erfarenheter, man har ännu inte lyckats skapa ett språk för emigrantens specifika längtan, saknad och hopp.

I nedanstående utdrag ur en dikt publicerad samma år (1866) i samma tidning kan vi dock se att någonting börjar hända. Inledningsvis är dikterna väldigt lika varandra vilket tyder på att de försöker efterlikna ett tidstypiskt ideal men i den nedanstående diktens andra vers händer det något nytt, här börjar skribenten beskriva sina erfarenheter av emigrationen.

Sverige.

Fosterland ! dig hälsar jag
Med en sång vid harpans slag !
Enkel såsom din natur
År dess ton ; den strömmar ur
Ett af känslor uppfyllt bröst.
Dig, ja dig dess enkla röst
Vill besjunga, prisa blott,
Nordens sköna drott !

Land ! hvars minne stolthet ger,
Uti drömmen än dig ser
Nordens son --- på fjerran strand
Skiljd ifrån sitt fosterland, ---
När hans tankar vandra få
Fjerran öfver böljan blå,
Sångens toner föra dem
Till hans barndomshem. ... (Ax. L., 1866)

Det är till Sverige tankarna vandrar när tiden tillåter. Här börjar skribenten beskriva en högst personlig erfarenhet (om än delad med många) och införliva den i den gamla etablerade diktformen. Dikten påminner i dessa stycken om ett utdrag ur denna mer sentida emigrantvisa som sändes in till *Svenska Amerikanaren* 1928 (Brodin, 1938, p. 142):

”Från Amerikas land,
går min tanke ibland,
bort över Oceanen så stor,
till djupa skogar och blad,
där förr jag vandra’ glad,
där förr jag levde lycklig och nöjd. (Brodin, 1938, p. 126)

Man kan tolka detta som att dikten i *Svenska Amerikanaren* är ett tidigt exempel på vad som senare kommer att bli en etablerad bild av hemlängtan och avstånd i emigrationens kulturella språk.

Hemmets föremål

Ett intressant stycke i ett av Carl P Ericssons brev är när han mycket ingående beskriver en sten som stod på tomten vid hans barndomshem:

Och från den gamla stugans sydvestra hörn ungefär 6 à 8 meter i väster låg en af de många stenar från Istiden eller rullstensflodens tider, som det var så många av i de trakter ... Stenen var stor som en duktig höksåta, nästan trekantig med en puckel på högsta, samt en slätt räfflad sida åt väster. När jag som pojk ville upp på ”Mosen” (så kallade jag stenen) så var till min hjälp ett lagom spår för foten i sydöstra hörnet. Ja, jag ordar väl för mycket om den stenen, men underligt är dock hvad barnaögat uppfångar på näthinnan hur simpelt det är så kan det stå kvar i minnet med oförändrad form och färg intill döden plånar det ut. (Harnell, 1963, p. 27)

Man kan fråga sig varför han känner ett behov av att beskriva denna sten så in i minsta detalj för en avlägsen släkting som han knappt känner. Min tolkning är att Carl P. Ericssons barnablick blir tillgänglig för honom genom stenen. När vi påminns om hemtama situationer från vår barndom får vi tillbaka lite av barnets perspektiv och världsbild.

På Medelhavsmuseet i Stockholm pågår en utställning vid namn ”berättelser från Syrien”. Där blandas föremål från museets samlingar från det antika Syrien, det numera sönderbombade Palmyra etc. med föremål och berättelser från nutida syrianska flyktingar som nu lever i Sverige. Där hittar vi föremål som gamla krämburkar, billiga plastsmucken, skrynkliga posters m.m. som alla har gjort resan över Medelhavet med sina ägare och som nu får representera saknaden och minnena av det gamla hemlandet. Detta behov av att binda sina minnen vid ett fysiskt föremål tycks vara något djupt mänskligt. Johannisson skriver i *Nostalgia* om flyktingar på 1960-talet och om nostalgi genom historien: ”Det var vanligt att föra med sig hemmet i form av ett överföringsobjekt: ett ting, ett klädesplagg, lite jord. (Detta är en historiskt väldokumenterad praktik och återkommer överallt i berättelserna om nostalgi.)” (Johannisson, 2014, p. 29)

I *The Comfort of Things* (Miller, 2009) skriver antropologen Daniel Miller om sina erfarenheter från hembesök och intervjuer av familjer boende på en och samma gata i London. Millers fokus under dessa besök ligger på de föremål som finns i hemmen och det är kring dessa samtalen kretsar. Miller hävdar att en människa ibland kan framträda tydligare för oss när vi studerar hennes hem och ägodelar och hennes berättelser om dessa än när vi lyssnar på hennes beskrivning av sig själv. Rumslighetsforskningens essens handlar om hur materia relaterar till känslor och upplevelser, både saker vi kan bära med oss och sånt som inte lämpar sig att ta med på en atlantångare, exempelvis en stor sten. Ericssons sten är också

intressant som objekt, en stor sten har något monumentalt över sig (inte minst ur en liten pojkes perspektiv). Stenen blir som ett minnesmonument över hemmet, eller kanske en gravsten för en förlorad barndom. Det är just detta fenomen att inhysa ett minne, en känsla, en plats, en person eller dyl. i ett objekt som Johannisson beskriver när hon talar om överföringsobjekt.

Carl P Ericsson skriver i ett annat brev: ”Skrif snart igen. Ni är nästan den enda föreningslänk jag äger numera med min karga men kära barndomsdal.” (Harnell, 1963, p. 26) Här kan vi se hur breven får lite av den roll som Douglas talar om när hon menar att de stör de binära distinktionerna mellan här och där, de blir en föreningslänk, både materiell och mental, mellan hemmet och emigranten. I breven blir en skugga kvar, ett fryst ögonblick av brevskrivaren som sitter i Sverige och nedtecknar saker. På så sätt blir också breven ett slags ”hemmets föremål”.

Resan – Atlanten som bild av avstånd

Karin Johannisson skriver i *Nostalgia* om hemlängtan, och mer specifikt om emigranternas längtan, att ”Stora vatten och stora avstånd symboliserades som förlorad möjlighet att återvända. Separationen konkretiserades när man samlades vid båtens reling för att se hemlandets kustlinje försvinna vid horisonten. I det ögonblicket, berättas det, insåg bortfararna det känslomässiga priset för det steg de tagit.” (Johannisson, 2014, pp. 123-124).

August Segerberg emigrerar 1884 till Amerika och lämnar bakom sig sin fästmö Hertha. Detta resulterar i en tät brevväxling dem emellan, delvis återgiven i *Dalsländska emigrantbrev*. I det nedan citerade brevet skriver August dikter och beskriver sin sorg och saknad inför Hertha.

...Trogna vänner vinka mig vid stranden,
Kusten sjunker ned vid himlaranden,
Snart är blott en ljusblå dimma kvar.
Tårögd jag på böljans kammar blickar
Och mitt afsked jag tillbaka skickar
Till det land der allt mitt allt jag lemnat har. (Harnell, 1963, p. 71)

En intressant detalj är att August redan innan han reste visste vad han skulle känna vilket framgår i nedanstående citat ur ett brev som skrevs strax innan avresan:

Dyra Herta, när denna skrifvelse kommer i din hand befinner jag mig redan ett långt stycke från denna strand och kastar med tårfulla ögon mina blickar mot det håll der jag sist såg kusten försvinna samt sänder med vinden en sista helsning till dig. (Harnell, 1963, p. 72)

Segeberger verkar av allt att döma ha författat den inledande dikten själv men många texter av liknande slag var i omlopp. Han är alltså redan väl medveten om att han i avskedsögonblicket tårögd skulle komma att blicka tillbaka på den långsamt försvinnande kustlinjen. Här ser vi alltså ett konkret exempel på hur bilder av hur det var att emigrera till Amerika vid denna tid var i omlopp i Sverige och hur dessa bilder också formade upplevelsorna av resan för nya emigranter. Att dessa symboler och bilder redan var i omlopp i Sverige kan vi se bland annat i en mängd olika emigrantvisor på samma tema, bland andra denna från 1852:

Fäderneslandet jag mycket har älskat,
Farväl du älskade uppfostringsjord,
Blicken på dig sista gången mig fångslar,
När jag dig lemnar och stiger ombord. (Brodin, 1938, p. 11)

Subjektet i visan vänder sig om och kastar en sista blick på sin ”älskade uppfostringsjord” på det sätt som Johannisson beskrev ovan. Nedanstående utdrag ur en visa från 1854 beskriver än mer ingående vad man kunde känna ståendes vid relingen på väg ut på vattnet.

Men när liksom en skugga vid himlabrynet hän,
En dimma endast finnes qvar af stranden,
Vi uti stilla böner då böjde våra knän
Och vinkade farväl med handen.
Förr visste vi ej huru i hjertat det sved,
Att se det gamla Sverige i hafvet sjunka ned;
Hur ondt det gör att slita sönder banden. (Brodin, 1938, p. 30)

Här ser vi hur emigranten drabbas av insikten om emigrationens känslomässiga pris först i avskedsögonblicket, hen kunde inte innan föreställa sig hur det sved i hjärtat när Sverige försvann utom synhåll. I citatet ser subjektet sitt fosterland ”i hafvet sjunka ned”.

Formuleringen är nästan exakt densamma som i August Segebergs egen dikt där han skriver om kusten som ”sjunker ned vid himlaranden”. Vi har nu alltså tagit del av ett flertal exempel på hur man ser kustlinjen försvinna. Detta är en stark bild av det definitiva avskedet, brytningen med uppväxten i Sverige.

Men det är tydligt att August Segeberger har en klar idé om hur saker och ting ska gå till och upplevas inte bara vid det sista avskedet till Sverige utan också i alla andra situationer som uppstår under resan. Det är nästan som om han regisserar sig själv och Hertha i sina brev. Ytterligare ett exempel på detta ser vi i detta utdrag ur ett brev från 1884:

”Det är nu söndags förmiddag., den tid då kanske du omgifven av dina närmaste befinner dig i kyrkan och med andakt lyssnar till en from lärares förmaningar, samt uppsänder en bönesuck till honom som styr väder och att han måste hålla sin skyddande hand äfven öfver din älskling som befinner sig långt ifrån ditt troget klappande hjerta, långt borta på ett upprört och vredgat haf. (Harnell, 1963, pp. 81-82)

Utan att vara närvarande kan Segerberg se Hertha för sin inre blick när hon ”med andakt lyssnar till en from lärares förmaningar” och ber en bön för att hans resa ska gå väl. Detta är en beskrivning av hur Segerberg förväntar sig att saker och ting ska gå till hemma i Sverige medan han är borta. Det märks också att han har vissa förväntningar på sin resa med sig hemifrån när han får uppleva en storm under överfarten över Atlanten. Jag inbillar mig att stormen inte kan ha varit alltför fruktansvärd för August börjar förtjust att författa ett brev till Hertha om hur ”de väldiga elementen brottas med hvarandra” (Harnell, 1963, p. 82).

Vi befinna oss nu i närheten af Grönland. Snart hoppas jag få se något af dessa väldiga isberg som lösryckes från polarhafvets isfält för att gå sönder ut och småningom försvinna. Jag gläder mig verkligen öfver att detta lilla ombyte i vår eljest enformiga resa inträffat. Nu först börjar det blifva lite romantiskt. I hopp om att få se något isberg eller grönlandsval, nedlägger jag pennan för i dag och begifver mig åter på däck för att invänta något eller någon af desamma. (Harnell, 1963, p. 83)

Segerberg skriver i sitt brev att ”nu först börjar det blifva lite romantiskt”. Äntligen stämmer alltså hans upplevelser någotsånär överens med hans förväntningar. Han röjer överlag i sina brev en fascination för den ”kalla zonen” vilken han passerar på sin överresa till Amerika. Det var en fascination som han inte var ensam om vid denna tid. 1800-talet var en vetenskapsexpeditionernas tid och många av dessa vetenskapliga expeditioner hade just polarområdena som destination. Det fanns också vid denna tidpunkt många namnkunniga svenska upptäcktsresanden, bland dessa kan nämnas Adolf Erik Nordenskiöld vars Vegaexpedition 1878-1880 var den första som seglade genom hela Nordostpassagen. Just denna expedition blev också en av de mest omtalade expeditionerna i svensk historia. Vid hemkomsten till Stockholm den 24 april 1880 mottogs Nordenskiöld som en hjälte (Nationalencyklopedin, 2017a).

Segerberg skriver också i ett senare brev, efter att han lämnat polarzonen bakom sig utan att några isbjörnar uppenbarat sig, om New Foundland vars kust han passerar:

Öfver allt hvart än blicken vänder sig synes dessa jättelika isberg som liksom öfversålla hela vattenytan och hvilka antaga skepnaden af de mest olikartade figurer. Än tycker man sig se ett skepp med masten och segel än en kyrka med torn och spiror än en väldig isbjörn simmande på vattnet... Det är verkligen imponerande för den som ej förut sett något sådant. (Harnell, 1963, p. 86)

Här ser vi verkligen hur *fantasin* och Augusts egna drömmar och förhoppningar införlivas i det nya landskapet.

Men överresan var inte alltid så romantisk som August Segerberg ville ha den. Emigrantvisan *Wi sålde våra hemman* innehåller till exempel dessa rader: ”Wi packades tillsammans uti ett osundt qwaf, ; det war för oss att skåda liksom en öppen graf.” (Brodin, 1938, p. 77). Resan var, framförallt under den tidigare hälften av 1800-talet, ett mycket vanskligt projekt som man gav sig ut på med risk för livet. De umbäranden man genomled skapade i sig ett avstånd, ett trauma som skiljde livet innan från livet efter. Här är ytterligare ett citat som visar på detta, hämtat från en annan emigrantvisa:

... Och skyarna de tjockna och resa sig som berg,
Och vågen leker vildt med skeppets bräder.
Dog av köld och vaka vår ende lille son... (Brodin, 1938, p. 32)

Ovan har vi sett två exempel på emigrantvisor som behandlar den svåra överresan till Amerika. Nedan ser vi ett utdrag ur en dikt publicerad i *Svenska Amerikanaren* från 1866 som också behandlar en resa över vida vatten:

Viken.

... Gossen hastar i sin julle ;
Duken segel vara skulle,
Och en qvist av pil han skär,
Fäster den som mast i båten,
Fattar åran, pröfvar stråten
Och re´n långt på fjärden är

... Öfver lifvets haf vi fara,
Ejerran syns vår lycka vara,
Långt på sjön ett purpursken,
Detta sken blott himlen speglar ;
Fåfångt dödlige du seglar,
Ljus är himmelen allen. (Massal’ski, 1866)

Dikten handlar om en pojke som leker att han är ute på havet i en jolle. Han seglar mot stjärnorna och ljuset i horisonten, bort från vågen runt honom som ”mörk och djup som grafven var”. Bort från stranden seglar han men ljuset i horisonten kommer inte närmare, ”Ljus är himmelen allen.” Man kan läsa detta som en allegori över emigrantens resa över Atlanten och hans grusade förhoppningar vid framkomsten till Amerika och det hårda livet som väntar där. Det faktum att man valt att publicera en sådan dikt i denna kontext kan tolkas som att man börjar söka efter bilder och liknelser som kan härberera emigrantens smärta och

saknad. I dikten behandlas också bortlängtan men drömmarna om en ljusare framtid ger en bitter eftersmak. Vi har också tidigare sett att barndomen är ett centralt tema för emigranterna, kanske är det därför man har valt ett barns aningslösa lek som en liknelse för hur man själv kastat sig ut i det okända utan att kunna veta vad som väntar bortom havet.

Att havet blev en så laddad symbol kan dels ha haft att göra med att omvälvande upplevelser skedde under överfärden till Amerika men också att en resa över havet innebar ett stort tidsmässigt såväl som rumsligt avstånd. Wolfgang Schivelbusch skriver om detta i sin kulturvetenskapliga studie *Järnvägsresandets historia*. Schivelbusch beskriver hur människor i och med järnvägens framfart i 1800-talens industrisamhällen kom att uppleva att världen blev mindre. Detta, menar Schivelbusch, beror på att de tidsmässiga avstånden blev mindre (man kunde plötsligt tillryggalägga en sträcka med tåg på en tredjedel av den tid som den tidigare hade tagit att färdas med diligens) vilket gjorde att de rumsliga avstånden *upplevdes* vara kortare (Schivelbusch, 1984, pp. 33-47). Det var den svåra transportvägen som gjorde avståndet mellan Sverige och Amerika så pass kännbart. En flygresor kan med detta resonemang inte symbolisera enorma avstånd och separation på samma sätt. Här nedan följer ett exempel, författat av August Segerberg till Hertha, på hur avstånd mäts i tiden de tar att tillryggalägga för tidens transportmedel:

America ... vida öfverträffade mina djerfvaste förhoppningar ... Canada, som jag äfven till stor del genomreste står visserligen långt efter i odlingsväg ... men det ger dock stora märkvärdigheter i sina urskogar och stora vattendrag bland hvilka senare St. Lawrence floden är den förnemsta. Du kan göra dig en föreställning om denna väldiga flod, då jag säger att tåget hade att gör 17 minuter för att passera den kolossala jernbron, som är slagen öfver densammam vid Montreal. (Harnell, 1963, pp. 88-89)

Han fortsätter sedan att i samma brev beskriva bron:

Denna bro ... är verkligen i sitt slag det största jetteverk af människohänder, jag hitintills sett (som du vet reste jag ej åt New York och har följaktligen ännu ej sett Brooklynbron). Vi passerade ej långt från Niagara men kom tyvärr ej tillräckligt nära för att få se detta naturens under. (Harnell, 1963, p. 89)

När man läser detta citat tycker man lite synd om Segerberg. Man kan se hur väl förberedd han är på alla fantastiska "naturens under" som han ska få se under den här resan (isbjörnar, polarzonen, Brooklynbron, Niagara) och så händer det aldrig. Han lyckas i alla fall hitta några isberg med konturer som liknar isbjörnar på New Foundlands kust och även om det inte är i

polarzonen så är det i alla fall bitande kallt. Här får bron över St. Lawrence agera substitut för Brooklynbron och Segerberg kan låta sig förundras över den storartade konstruktionen. August Segerberg använder sin fantasi flitigt.

Carl P Ericsson använder sig också han av Atlanten som en liknelse för avstånd i många av sina brev, inte minst i sina avskedshälsningar. Ericsson avslutar ofta sina brev med uttryck som ”skada dock att den djupa Atlanten är emellan oss.” (Harnell, 1963, p. 21), ”Var hälsad från en gammal Bastedaling på andra sidan af pölen” (Harnell, 1963, p. 21) eller ”Hjertliga hälsningar från gubben på andra sidan det stora vattnet” (Harnell, 1963, p. 24). Man kan fråga sig om den något skämtsamma liknelsen av den väldiga Atlanten vid en pöl är ett sätt att förringa den upplevda smärtan och avståndet? Kanske är det ett försök att med språket minska avståndet mellan sig själv och hemlandet.

En liknande användning av Atlanten som symbol för avstånd mellan två korrespondenter hittar vi i ett citat från 1841, författat av emigranten Carl Johan Friman till sin 60-årige far Carl Friman: ”Vad för en glädje är det icke, fastän så vitt åtskilda av havet, att kunna underrätta varandra” (Friman, 2006, pp. 21-22). Här blir brevet en ställföreträdare för frånvarande relationer eller personer på det sätt som Christina Douglas har beskrivit i sin avhandling. Och här blir breven också ett försök att överbygga det avstånd som Atlanten utgör.

Carl Johan skriver i ett annat brev till sin far från 1841 om att korsa Atlanten:

En olyckshändelse inträffade förliden vecka: Ångfartyget Eire, på Eire-sjön, brann upp. Elden kom från terpentinspiritus i buteljer, som stod för nära elden ock trävirket. Av 230 passagerare förlorade 200 livet, och däribland 100 Schweitzare, som ämnade sig till Illinois, att anlägga en stad. (Friman, 2006, p. 24)

Den 9:e augusti 1841 förläste ångfartyget Erie. Av 340 passagerare omkom 254. Många av passagerarna var Schweiziska och tyska emigranter. Detta blev en stor internationell nyhet, författare och konstnärer kom att behandla händelsen i sina verk, bland dessa återfinns bland andra Charles Dickens (Oickle, 2011). Atlanten blir här ett avgrundsdykt gap som emigranterna måste korsa, själva hotet och faran gör avståndet än större, för vissa var det till och med oöverstigligt och Atlanten blev det som definitivt och slutgiltigt skilde emigranten från sitt forna liv då denne svaldes av vågorna.

”Ja, om man kunde flyga dit upp till Stora Lee” – Om fåglar och avstånd

Fågeln är också en symbol som figurerar ofta i emigranternas textproduktion. Det är inte svårt att förstå varför fåglar får en sådan symbolisk betydelse för emigranter. Fåglar har en helt annan relation till de avstånd och resor som för en människa kan te sig som definitiva skiljelinjer. Fåglar färdas över stora avstånd – och de återvänder varje vår, något som för de tidiga emigranterna var högst osäkert. Detta var vid en tid då man var tvungen att korsa Atlanten med båt, en resa som till en början tog månader och kunde kosta en livet.

Carl P Ericsson inleder en av sina dikter om den saknade hembygden med raden: ”Ja, om man kunde flyga dit upp till Stora Lee...” (Harnell, 1963, p. 17). Ett annat exempel på hur fåglar blir en symbol för avstånd, längtan och drömmen om att återvända finns i visan *Wi sålde våra hemman* som gavs ut i 40 shillingtrycksupplagor, den första från 1854. (Brodin, 1938, p. 13) Så här lyder första versen:

Wi sålde våra hemman och gaf oss sedan ut,
som fogeln här bortflyger när sommaren är slut.
Han kommer en gång åter när våren skrider fram:
men wi få aldrig skåda vårt kära fosterland. (Brodin, 1938, p. 76)

Fågeln är en stark liknelse och den har också levt kvar i den svensk-amerikanska emigrationslyriken. Låten *Hils fra mig derhjemme* (hälsa dem därhemma) skrevs 1922 av Ludvig Brenstrup. På skivan *From Sweden to America; Swedish Emigrant Songs; Amerikavisor* finns en svensk version i översättning av Christer Bengtsson. Refrängen lyder:

Hälsa dem där hemma,
hälsa far och mor,
hälsa gröna hagen,
hälsa lille bror.
Om jag hade vingar,
flöge jag till dig!
Svala, flyg mot hemmet!
Hälsa ifrån mig! ("From Sweden to America [Ljudupptagning] : Swedish emigrant songs=Amerikavisor," 1996)

Citatet visar hur fågeln kom att bli en naturlig och viktig symbol för emigration som levde kvar under en lång tid, denna låt skrevs 68 år efter att *Wi sålde våra hemman* trycktes för första gången.

Tidens gång kan ibland krympa avstånd. Idag kan vi flyga mellan Sverige och USA på bara några timmar. Innan flygresor var möjliga var just idén om att kunna flyga som en fågel en *fantasi* för att tala med Lagerkvist, det vill säga en möjlighet som inte är sinnligt närvarande men som ändå är nära förbunden med ett sinnligt givet material. I och med den tekniska utvecklingen är det inte längre en fantastisk dröm att vi skulle kunna flyga över Atlanten, vi flyger idag kors och tvärs över hela jordklotet.

Bortlängtan – Bilder av Amerika

Hemlängtan har en känslomässig motpol, bortlängtan. Johannisson nämner den som hastigast i *Nostalgia*. Hon beskriver det som en ”smärtsam längtan bort från det egna hemmet”. Den drabbade ville bege sig bort från hemmet till främmande land. Johannisson skriver vidare att ”Tillståndet har ... tematiserats i oändliga variationer fram till moderna tiders road movie-romantik. Hemmet är det klaustrofobiska som måste undflys” (Johannisson, 2014, pp. 10-11).

Under emigrationen tedde sig Sverige säkerligen klaustrofobiskt för många människor. Upplysningens frihetsideal hade fått många att drömma om en ny typ av samhälle med rättvisare lagar och alla människors lika värde som en viktig grundprincip. Den amerikanska självständighetsförklaringen från 1776 var en stor inspiration för många människor i Europa, den franska revolutionen hämtade mycket inspiration från detta dokument och människor började överlag att se andra möjligheter än det gamla traditionella bördssamhället.

Det fria landet

Wi tänkte att förlufwa det sista lifwets slut
liksom att komma längre, än Herren stakat ut. (Brodin, 1938, p. 76)

Dessa rader ur visan Wi sålde våra hemman handlar om att komma bortom de betingelser som ringar in tillvaron i Sverige vid denna tid, dessa blir i visan kopplade till platsen, Sverige medan Amerika (eller i just denna visa, Canada) får symbolisera en annan möjlig värld. Den amerikanska drömmen är också idén om ett rum, myten om den fria, nya kontinenten där det gamla förtryckande styrelseskicket och lagarna inte existerade.

Självständighetsförklaringen slår fast var mans rätt att söka sin egen lycka, och under 1800-talet blir villkoren för emigranterna ännu bättre, i och med Homesteadlagen från 1862 får de

goda möjligheter att göra just detta, att förverkliga den amerikanska drömmen. Detta lockade såklart många att resa. I den inledande biografien till korrespondensen från Carl P. Ericsson står det om hur Ericsson skulle ha gått långt om han bara hade haft lika goda yttre förutsättningar som naturlig begåvning, men som man skriver: ”för torparsonen uppe i skogsbygden fanns inga sådana möjligheter och därför måste det stanna vid bara längtan” (Harnell, 1963, pp. 16-17). Här kommer vi nära temat bortlängtan, Ericsson lämnade sin hembygd som 16-åring och flyttade till Norge för att kunna jobba mer kvalificerat som träsnidare och gravör än vad som var möjligt i en liten skogsby där efterfrågan på denna typ av hantverk var mycket låg. Efter 15 år begav han sig vidare till Amerika i hopp om en bättre tillvaro möjligheternas land.

I detta stycke ut en emigrantvisa som, något otippat, är författad av H. C. Andersen kan vi också se hur lockande Amerika kunde te sig ur ett skandinaviskt perspektiv:

Bröder, wi bo långt ifrån: öfver stora hafwet,
Skåda wi Amerika på den stora stranden,
Är det icke löjligt? Ack jo det är fröjdeligt,
/:Skada att Amerika, /: ligga skall så långt ifrån

Begren är af idel guld, marken utaf socker,
Träden är af flickor full, ideliga dockor... (Brodin, 1938, p. 18)

Amerika framställs här som en verklig utopi. Ronny Ambjörnsson skriver om utopier i *Fantasin till makten; Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år*. Ambjörnsson exemplifierar med barnvisan *Åsa gåsa klinga* vilken har många likheter med den visa som citeras ovan. Också i *Åsa gåsa klinga* ligger utopin på en avlägsen plats dit man måste flyga, subjektet i visan ber om att få låna ett par vingar för att kunna ta sig dit (här kommer fågeln igen som symbol för drömmen om att enkelt kunna färdas till avlägsna platser). Man får veta att på denna plats ”där gror löken, ; där gol göken, ; där sitter litet barn, ; liten kind hon leker, ; med gulläpple, med gulläpple” (Ambjörnsson, 2004, p. 11). I den här visan gror löken, det finns gott om mat och det lilla barnet i visan leker med ett guldäpple. Platsen som målas upp är en plats av överflöd. I H.C. Andersens visa är bergen av guld och marken av socker och gott om flickor finns det. Det som beskrivs här är också ett överflöd av sagolika mått. Socker var en viktig råvara som framställdes i Amerika vid denna tid, därav raden om att marken är utav socker. Värt att nämna i detta sammanhang är också den amerikanska guldrushen som egentligen var flera guldrusher under 1800-talet även om den mest kända inföll vid 1800-

talets slut. Med den i åtanke var det kanske inte så långsökt för Andersen att hävda att bergen i Amerika var ”av idel guld”, i sin rejält skönmålande visa.

Amerika var på många sett en idealisk plats att förlägga en utopi på, kontinenten betraktades från ett europeiskt perspektiv som det Nya Landet. Man visste inte riktigt vad som gömde sig där utan man var fri att själv göra sig en bild av allt det förunderliga som fanns att upptäcka. Som Ambjörnsson skriver så måste den drömda utopin oftast förläggas på en avlägsen plats, den är ju sällan den värld vi ser runt omkring oss (Ambjörnsson, 2004, p. 11). I H.C.

Andersens visa finns ett omkväde som slutar med raderna ”:Skada att Amerika,/:ligga skall så långt ifrån”. Även i denna visa är alltså avståndet centralt, Amerika är drömlandet i fjärran. Avstånd finns inbyggt i fantasins eller utopins struktur, det som gör den så potent är att den talar om en plats som inte är som den fysiska verklighet vi lever i utan en annan möjlig verklighet. Utopin är drömmen om ett annat, bättre liv. Detta avstånd återfinns också i den verkliga världen, exempelvis mellan det gamla Europa och Amerika långt bort i väst vilket säkert har bidragit till att man från europeiskt håll har förlagt sina utopiska drömmar där.

Här nedan följer ytterligare ett utdrag ur en emigrantvisa som visar på tidens ideologiska dikotomi mellan öst och väst som i och med upptäckten av Amerika kom att byta fokus från relationen Europa-Asien till att istället handla mer om relationen Amerika-Europa:

När skörden är slutad så riklig och god,
Då givaren prisas med gladligt mod
Av barn och föräldrars förenade röster
För frihet och lycka, ej funna i öster

Till vänner vi lämnat på färdenstrand,
Vår tanke då går, med en suck ibland:
”Där sitta de hungriga nu omkring härden,
Där längta ock de till den västliga världen.” (Brodin, 1938, p. 26)

Under upplysningen menar Ronny Ambjörnsson att Europa började växa fram som idé, man hade då ett behov av att hitta en samhörighet som inte bestämdes av religiös övertygelse. Europa var ett försök till en ny sekulär ideologisk uppdelning av världen (Ambjörnsson, 2011, pp. 7-8). Till en början positionerade man sig främst gentemot öst, mot Asien. När man sen flyttade fokus mot Amerika, det nya landet som ju ligger ännu längre västerut fick denna landmassa härbärgera drömmen om en utopi.

Familjen Friman är ett exempel på tidiga emigranter som reste till Amerika av fri vilja och av politisk övertygelse, inte för att de levde på svältgränsen i Sverige. De hade möjlighet att återvända och de visste det. Detta påverkade antagligen deras psyken och deras inställning till och upplevelser av Amerika och emigration. Fadern, Carl Friman, som tvingades återvända hem med en sjuk son, längtade sedan i resten av sitt liv tillbaka till Amerika och var inte glad att åter vara i Sverige. Carl Friman var född i Västergötland 1781. Han växte upp i en tid av häftiga konflikter mellan frälse och ofrälse (Friman, 2006, p. 11). Friman var son till en godsägare och agronom och utbildad vid Skara gymnasium och Uppsala universitet. Han blev sedermera mönsterskrivare vid Skaraborgs regemente men kunde inte avancera längre än så trots sina meriter på grund av sin låga börd (Friman, 2006, p. 11). Familjen Friman hade alltså ett särskilt ont öga till bördssamhället.

Frimans fick delar av sin korrespondens publicerad i Aftonbladet och i samband med detta kunde man läsa följande rader från den 6 april 1842, författade av tidningens chefredaktör Lars Johan Hierta:

...och denna livlighet varmed ynglingarna ... likväl redan finna sig införlivade med sitt nya fädernesland, och medan de klyva den hårda eken i skogen för att inhägna sin farm, likväl på sitt sätt deltaga i det allmäns öden; allt detta är en slags Robinsonad, som väcker livligaste sympati för de raska gossarna... (Friman, 2006, p. 15)

Här målas sönerna Friman upp som heroiska äventyrare i klass med Robinson Crusoe. Det skapar en spännande äventyrsfantasi om emigrationen och om Amerika. Också här kan vi se hur fantasin ivrigt greppar tag i och formar bilden av denna speciella erfarenhet och ger den ett äventyrsskimmer.

Carl Friman skriver också dessa rader i en text skickad till Aftonbladet inför publiceringen av det första av flera Frimanska brev:

...försynen överger oss icke. Hon ropar till oss överallt och icke genom [Benjamin] Franklin blott: "Hjälp dig själv, så vill jag hjälpa Dig." (Friman, 2006, p. 17)

Här syftar Carl Friman troligtvis på det engelska uttrycket "God helps those who helps themselves" vilket ofta (men felaktigt) har tillskrivits Benjamin Franklin. Franklin var med och utvecklade den amerikanska självständighetsförklaringen 1776, säkerligen en mycket viktig text för familjen Friman och för många andra med dem. Han var med och skapade den liberala våg som drog över Europa vid denna tid. Franklin bodde till och med själv i Frankrike

en period mellan 1776-1785 och verkade där som sändebud för USA. Där undertecknade han Parisavtalet i vilket Storbritannien erkände USA som självständig nation. Franklin blev i och med allt detta ”en symbol för den unga, livskraftiga och ofördärvade amerikanska staten” i Europa (Nationalencyklopedin, 2017b).

Det märks tydligt hur familjen Friman tror på den amerikanska liberalismen och vill leva i det Nya Landet, äldste sonen Carl Johan skriver i ett brev till sin far:

...men jag önskar till Gud att den dagen vill dagas, då jag kunde meddela Pappa allt vad jag läst om Amerikas stora män. Jag har läst Washingtons leverne, John Adams, Samuel Adams, John Quincy Adams, John Hancocks, Websters m.fl. (Friman, 2006, p. 18)

Han skriver också om det amerikanska nationaldagsfirandet 1842 i ett P.S. tillfogat till samma brev vid ett senare datum än den övriga texten:

Den 4:e Juli firades ganska högtidligt. Folket i Geneve bestod fri middag för 300 personer. Jag var också där. Verser blev därunder avsjungna, som voro förträffliga. (Friman, 2006, p. 25)

Även August Segerberg tror på drömmen om det nya, jämlika Amerika vilket blir synligt bland annat i nedanstående citat:

Hvad kan driva mig från fädernejorden? Är ej allt vad jag eger nog för att tillfredsställa mina fodringar och göra livet för mig angenämt och lyckligt? Jo, visserligen i detta fall, men verlden är allt för prosaisk, man måste här kämpa och strida för att komma till en någorlunda oberoende ställning i lifvet, och när nu så många svårigheter möter för att i fäderneslandet uppnå en sådan, hvarför skall man då binda sig vid detsamma, utan istället söka sin utkomst i ett annat, som bättre kan uppskatta ens krafter och mera betala ens möda... (Harnell, 1963, p. 74)

Här beskriver Segerberg hur han upplever att han hindras i sin strävan att skapa sig en bättre tillvaro i ett Europa som hålls tillbaka av sitt tunga ok av gamla traditioner och en förlegad samhällsordning. Segerbergs upplevelser har mycket gemensamt med detta citat ur emigrantvisan *Nog swider mitt hjerta*, tryckt första gången år 1868:

Nog swider mitt hjerta, att lemna det land,
Som fädren ha odlat med möda.
Dock måste jag söka en räddande strand,
Der jag får behålla min gröda,
Der icke jag tvingas att bära min mat
Till fogde och länsman, till prest och soldat.
Som i Sverige. (Brodin, 1938, p. 51)

Här beskrivs också varför människor kände sig föranledda att resa, Segerberg var bara en av många svenskar som kände sig vingklippta på grund av det svenska skattesystemet där de lågbördiga och fattiga fick betala till de mer lyckligt lottade, till präster och andra mer distingerade medborgare.

Svälten

I det här kapitlet presenteras en annan bild av Sverige. I Sverige rådde under mitten av 1800-talet svår missväxt och svält. Detta väckte en bortlängtan hos många. I mina brevkällor är det ingen som har gett sig av på grund av svält, man har inte varit hotat till livet i Sverige. Kanske kan det bero på att det var samhällets fattigaste som svälte. Jag frågar mig i vilken utsträckning de skrev brev och i vilken utsträckning dessa i så fall finns bevarade? Var finns deras berättelser? Kanske är det så att de gömmer sig i siffror snarare än i ord och därför knappt finns representerade i denna mer kvalitativa undersökning? I nedanstående dikt från *Den Svenske Amerikanaren*, passande nog publicerad 1866 - ett av de största svältåren i Sverige under 1800-talet behandlas dock temat svält.

Harpan.

...Då kommo emot honom barnen två,
Med bleknade kinder--de arma !
”Gif bröd åt oss fader ! . . . Vi hungra så :
Ack ! låt oss allenast en smula få.”
Jag har intet : Gud sig förbarma !... (Grafström, 1866)

I den här dikten kommer vi nära den erfarenhet av svält som många av de tidigaste emigranterna bar med sig. Berättelsen slutar inte lyckligt vilket man kan se i citatet nedan från slutet av samma dikt. I *Svenska Amerikanaren* distribuerades denna erfarenhet klädd i ord till en läsekrets som säkert i mångt och mycket satt på liknande erfarenheter. Dikten avslutas med denna vers:

...Vid bädden af strå, der de slumrade än
Då bad han: ”O Gud ifrån nöden
Befria dem du, alla lidandes vän !”
Det skedde : de vaknade aldrig igen ;
Befriaren kom –det var Döden. (Grafström, 1866)

Detta var den tvingande realitet som fick så många människor att korsa stora avstånd på väg mot en högst oviss framtid. För dessa människor blev Amerika det sista förtvivlade hoppet om överlevnad.

Det förlovade landet

Ronny Ambjörnsson skriver i *Fantasin till makten!* om historiska tankar om paradiset geografiska läge. Enligt Ambjörnsson så ska paradiset ända sedan medeltiden ha tänkts ligga i öster. Men Ambjörnsson poängterar också att i och med att jorden är rund så skulle det också enligt detta resonemang vara möjligt att nå paradiset genom att segla västerut. Flera medeltidsförfattare, däribland Dante, har också hävdats att paradiset genomsyras av fred och rättfärdighet. Man har alltså redan under medeltiden inhyst en politisk utopisk dröm i ett föreställt paradiset som alltså antogs ha en plats på världskartan. När Columbus upptäckte Amerika kom många att uppfatta kontinenten som ett paradiset på jorden (Ambjörnsson, 2004, pp. 23-25). I Amerika rådde under 1800-talet religionsfrihet vilket fick många frikyrkliga svenskar att tidigt söka sig dit för att där fritt kunna utöva sin religion på det sätt de själva ville. För dem representerade Amerika ett paradiset på jorden vilket vi kan se i denna emigrantvisa från 1854:

Från Nordenes sorgbundna dalar
Och Swerges hårdt beskattade land,
Wi resa till frihetens salar
I Norra Amerikas land.

I wänner, som tänken på färden:
Men fruktansvärdt frågen, om Religion
der är?
Jo, der finns ej swek eller flården
Och Evangelii sol lyser klarare der. (Brodin, 1938, p. 12)

Evangelii sol lyser klarare i Amerika, frihetens land, hävdar författaren till denna visa och i hopp om att finna just en sådan plats emigrerade många frikyrkliga svenskar, framförallt under den tidigaste emigrantvågen från decennierna kring 1800-talets mitt.

Sammanfattande diskussion

August Segerberg skriver i ett brev till Hertha: ”jag har inga nyheter för denna gång men om jag vore dig så nära så hade jag mycket att omtala för dig” (Harnell, 1963, p. s. 43). Vad skriver man i brev? Vad är viktigt nog för att färdas över Atlanten? Karin Johannisson skriver:

Mindre undersökningar på 1960-talet pekade på att nästan alla direkta frågor om hemlängtan hos flyktingar och invandrad arbetskraft besvarades nekande. Hemlängtan uppfattades som tabuiserad,

en känsla att skämmas över. Däremot utlöste bilder och fotografier från hemlandet bekännelser om hemlängtan. Sånger och särskilda maträtter väckte hemlängtan ... (Johannisson, 2014, pp. 28-29)

En prioritering måste göras när man skriver brev, det krävs mer eftertanke än vid ett samtal. Vissa händelser väljer vi att inte återge, det som skrivs i ett brev är en sammanfattning av ett skeende eller dylikt. Det är inte sällan jag har blivit besviken när jag läst i mina brevkällor. De innehåller ibland rena referat och saknar de beskrivningar av tankar och känslor som jag sökte. Kanske ville författarna inte klaga, kanske ansåg de det vara bäst att *paktivt* följa med i händelseförloppen och finna sig i de nya situationer de hamnade i. Så hur når man då den levda erfarenheten? Detta problem har jag brottats med och det var denna problematik som fick mig att inkludera dikter och i viss mån även visor i mitt källmaterial. I skönlitteraturen får längtan och drömmar en plats, där blir inte den karga verkligheten tongivande och framåtanda och optimism tillåts vika undan för saknad och sorg. Detta innebär förstås att vi inte med positivistisk säkerhet kan hävda att det vi utläser ur de skönlitterära verken är den sanna tolkningen, samtidigt är det så nära en annan människas upplevda verklighet vi kan komma.

Vi kommer till exempel nära Carl P Ericssons längtan i raderna ”Ja, om man kunde flyga dit upp till Stora Lee...” (Harnell, 1963, p. 17) Idag kan vi flyga mellan Sverige och USA på bara några timmar, Ericsson levde i en annan verklighet men tiden han levde i rörde sig också mot vår tid och vår tids rumsuppfattning. Nya transportmedel förändrade redan på 1800-talet människans upplevelse av rummet. Wolfgang Schivelbusch beskriver detta i järnvägsresandets historia som att ”Rummets och tidens utplåning är den bild med vilken artonhundratalet beskriver järnvägens verkningar.” (Schivelbusch, 1984, p. 33). I denna undersökning har vi kunnat se en antydning till detta, exempelvis i Segerbergs korrespondens med Hertha. Men undersökningen visar också tydligt att 1800-talet i allra högsta grad var ett avståndens sekel. Det var avståndet och saknaden till Sverige som var Carl P. Ericssons största sorg på åldern höst. 1800-talet var en skärningspunkt där industrialisering och tekniska innovationer förändrade människors upplevelser av rummet i grunden men denna förändring skedde inte över en dag, Amerika låg, järnvägen till trots, fortfarande långt bort för de flesta svenskar. Dessutom är det både det fysiska avståndet och avståndet till barndomen (det tidsmässiga avståndet) som spelar in i upplevelsen. Därför blir emigrantens längtan en komplicerad känsla. Ericsson skriver: ”Jag vaknade – och allt for hän, men pojken är försvunnen Och gubben återfunnen” (Harnell, 1963, p. 18).

Rumsligheten har en egen grammatik. I språket använder vi liknelser för att ge form åt en idé. Den rumsliga teorin visar på en likartad process men istället för tala om hur man kan ge en idé form så fokuserar rumslighetsforskning på hur man införlivar en idé i en redan existerande form, i ett ramverk av omständigheter, hur man paktigt förhandlar med sin omvärld. Kanske står dessa två fenomen i ett motsatsförhållande till varandra, eller så kan man kanske hävda att våra föreställningar kring rummet helt enkelt är en väldigt konkret form av liknelse? I emigrantens kulturspråk finns en mängd rumsligt förankrade symboler som behandlar dennes relation till sin omvärld, från fosterland till slutdestination.

De rumsliga symboler som tydligast framträtt i denna undersökning är *Amerika* som i mitt källmaterial blir en symbol för friheten, den nyfödda, moderna och rättvisa nationen där den strävsamma får lön för mödan. Där man inte längre från födseln är bestämd att leva ett visst liv. Här får en landmassa symbolisera en utopisk dröm. En annan symbol är *kustlinjen*. Kustlinjen är det sista vi ser av hemlandet och därför får den symbolisera det förflutna, det vi lämnar. Kustlinjen blir i förlängningen hela Sverige. *Sverige* symboliserar den Gamla världen men också en förlorad barndom och kultur- och familjetillhörighet. Barndomen och Sverige vävs ofta samman, den okomplicerade hemhörigheten innan emigrationen. En oskuldsfull tid innan alla förhoppningar grusats eller innan man behövt offra det förflutna för framtiden. *Julen* vävs också ofta samman med barndomen och Sverige, det svenska julfirandet.

Atlanten som bild av avstånd framträder också tydligt i mitt källmaterial. Kanske går detta att jämföra med vår bild av Medelhavet idag (den nästintill ogenomträngliga skiljelinje som skiljer de nödställda flyktingarna från Europas välfärdssamhällen). De som flyr över medelhavet idag har inte tillgång till de snabba, säkra transportvägar som vi tar för givna, därför blir denna typ av symbolik där havet blir en bild av avstånd relevant igen. Medelhavet och flyktingbåtarna och den symbolik som vi kopplar till dessa liknar onekligen den betydelse Atlanten hade under massemigrationen. Här blir en mekanik synlig som stämmer väl överens med vad Wolfgang Schivelbusch beskriver när han visar hur tillgången till (eller avsaknaden av) snabba transportvägar är den variabel som får vår omvärlds upplevda avstånd att krympa eller växa. I de stora avståndens tid blir också *fågeln* en stark symbol för önskan att återvända. Fågeln korsar med lätthet svårframkomlig terräng och stora vatten. En annan symbol är *Emigrationen som Robinsonad*. Emigrationen var en speciell livshändelse. Det var ett tillfälle då enkla människor kunde vara subjektet i ett riktigt äventyr. August Segerberg utnyttjar

denna möjlighet till max. Det fanns redan en mall för hur de här äventyren kunde se ut, tack vare alla reseskildringar och forskningsexpeditioner var Amerika redan en mytomspunnen plats och det fanns riktlinjer som visade hur man skulle tolka och uppleva det nya landet.

I alla dessa exempel slås man av människans fantasi och uppfinningsrikedom i sitt samspel med omvärlden. Det är tack vare denna kreativitet som mitt undersökningsområde har varit så tacksamt att arbeta med. Människornas lek med ord och platser, ibland på liv och död, som har förmågan att omforma rummet. Ibland finner man större insikt i ordlekar och uppochnedvänd logik än i en kartbok. Jag tror att det sammanfattas bäst med poeten Anne Carsons ord: ”Hur ser avstånd ut? är en enkel direkt fråga. Det sträcker sig från ett ickerumsligt inuti ända till gränsen ; för vad som kan älskas. Det är beroende av ljus.” (Carson, 2009, p. 44)

Källförteckning

- Ambjörnsson, R. (2004). *Fantasin till makten! : utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år*. Stockholm: Ordfront.
- Ambjörnsson, R. (2011). *Öst & väst : [tankar om Europa mellan Asien och Amerika]*. Stockholm: Atlas.
- Ax. L. (1866, November 28). Sverige. *Svenska amerikanaren*, p. 1.
- Bayor, R. H. (2014). *Encountering Ellis Island: How European Immigrants Entered America*: JHU Press.
- Bornemark, J. (2017). Sommar & Vinter i P1. Retrieved from <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/927238?programid=2071>
- Brodin, K. (1938). *Emigrantvisor och andra visor*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.
- Carson, A. (2009). *Röd självbiografi : en versroman*. Stockholm: Bonnier.
- Douglas, C. (2011). *Kärlek per korrespondens : två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*. Stockholm: Carlsson.
- Friman, A. (2006). *Amerika : verklighet och dröm : de frimanska breven från Amerika och Sverige 1841-1862*. Skara: Föreningen för Västgötalitteratur.
- From Sweden to America [Ljudupptagning] : Swedish emigrant songs=Amerikavisor. (1996). Stockholm: Caprice.
- Grafström, A. A. (1866, Oktober 31). Harpan. *Svenska amerikanaren*, p. 1.
- Harnell, G. (1963). *Dalssländska emigrantbrev*. Mellerud: utg.
- Häger, O., Torell, C., & Villius, H. (1978). *Ett satans år : Norrland 1867*. Stockholm: Sveriges radio.
- Johannisson, K. (2014). *Nostalgia; en känslas historia [Elektronisk resurs]*: Albert Bonniers förlag.
- Kälvemark, A.-S. (1972). *Reaktionen mot utvandringen: Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901-1904*. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lagerkvist, A. (2005). *Amerikafantasier : kön, medier och visualitet i svenska reseskildringar från USA 1945-63*. Stockholm: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet.
- Lindmark, S. (1971). *Swedish America, 1914-1932: studies in ethnicity with emphasis on Illinois and Minnesota*. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Massal'ski, K. (1866, September 26). Viken. *Svenska amerikanaren*, p. 1.
- Miller, D. (2009). *The comfort of things*. Cambridge: Polity.

- Nationalencyklopedin. (2017a). Adolf Erik Nordenskiöld. Retrieved from <https://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/adolf-erik-nordenski%C3%B6ld>
- Nationalencyklopedin. (2017b). Benjamin Franklin. Retrieved from <https://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/benjamin-franklin>
- Nationalencyklopedin. (2017c). Homestead Act. Retrieved from <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/homestead-act>
- Nationalencyklopedin. (2017d). Romantik. Retrieved from <https://www-ne-se.till.biblextern.sh.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/romantik>
- Nilsson, F. (1970). *Emigrationen från Stockholm till Nordamerika 1880-1893: en studie i urban utvandring*. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Oickle, A. F. (2011). *Disaster on Lake Erie: The 1841 wreck of the steamship Erie*. Arcadia Publishing.
- Rodell, M. (2008). Monumentet på gränsen. Om den rumsliga vändningen och ett fredsmonument. *Scandia: Tidskrift för historisk forskning*, 74(2).
- Schivelbusch, W. (1984). *Järnvägsresandets historia : om rummets och tidens industrialisering under artonhundratalet*. Stockholm: Gidlund.
- Sullivan, E. (2013). *The History of the Emotions: Past, Present, Future*. Lynn Enterline (2012), *Shakespeare's Schoolroom: Rhetoric, Discipline, Emotion*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press. Ute Frevert (2011), *Emotions in History—Lost and Found*, Budapest and New York: Central European University Press. Susan J. Matt (2011), *Homesickness: An American History*, Oxford and New York: Oxford University Press. Richard Strier (2011), *The Unrepentant Renaissance: From Petrarch to Shakespeare to Milton*, Chicago and London: University of Chicago Press. *Cultural History*, 2(1), 93-102.
- Särherberg, H. (1866, Oktober 17). Till fäderneslandet. *Svenska amerikanaren*, p. 1.
- Tegnér, E. (1866, December 19). Vintern. *Svenske amerikanaren*, p. 1.
- Williams, T. (2009). *Where I live : selected essays*. New York: New Directions Books.